

*аспірант кафедри зарубіжної літератури
Одеського національного університету
імені І.І. Мечникова*

ПРО ДЖЕРЕЛА Й ДОДАТКОВІ МОТИВИ КАЗКИ ШАРЛЯ ПЕРРО «СИНЯ БОРОДА»

На думку О.М. Веселовського, одним із основних завдань літературознавства є завдання простежити, як у «новому змісті життя» залишають по собі пам'ять образи, в яких видно «попередній розвиток» [2, с. 18]. Саме твердження про те, що інтерпретація будь-якого жанру літератури можлива тільки завдяки виявленню культурних та історичних передумов її виникнення, зумовило актуальність статті.

Одна з основних проблем, яка хвилює фольклористів і теоретиків літератури, є розмежування народної творчості й авторської. У світлі цього питання ми маємо розглянути походження мотивів відомої казки Шарля Перро. Аналіз останніх критичних джерел із зазначеної теми показав, що існує певна проблема уніфікації понять «літературна казка «Синя Борода» та «фольклорна казка про Синю Бороду» [12; 17]. Нажаль, найчастіше джерела сюжету казки «Синя Борода» вбачають як у міфологічних, так і в історичних прототипах [12; 15; 16; 17]. Саме тому вважаємо за необхідне відділити літературну казку «Синя Борода» від її фольклорних варіантів.

Наведені нижче сучасні дослідження зробили серйозний внесок у вирішення питань взаємодії фольклорного й авторського твору. Як зазначає С.А. Шахутова, проблема взаємодії фольклору та літератури розглядалася ще Д.С. Лихачовим. У його праці «Поэтика древнерусской литературы» зроблена спроба відобразити взаємодію літератури й фольклору в середньовічний період. За словами вченої, Д.С. Лихачов розглядає взаємозв'язок фольклору та літератури як взаємозбагачення естетичних систем [13, с. 61].

Учена Л.В. Овчиннікова стверджує, що сама казка, опиняючись у літературі, існує там за правилами літератури. Адже казка в її початковому трактуванні є породженням фольклору, тому її поетика кардинально відрізняється від поетики літератури [9].

Усі ці зміни відбуваються саме в силу того, що ми маємо справу з індивідуальною, традиційно «колективною творчістю». Тобто, як пояснює Є.В. Померанцева, «на зміну казкарю приходять письменники» [10].

Так, виявлення специфіки функціонування міфологічних і фольклорних мотивів стародавнього сюжету в літературному контексті, зокрема в казці Шарля Перро «Синя Борода», становить мету дослідження. Така постановка мети передбачає вирішення завдань:

- розглянути історико-міфологічні аспекти виникнення та розвитку фольклорного сюжету й літературної казки;
- зіставити поетику фольклорної та літературної казок з одним комплексом мотивів.

Щоб установити первісні джерела образу головного героя казки французького романтика, насамперед розглянемо шлях, який пройшла літературна казка, перш ніж сформуватися як оригінальний жанр. Для цього маємо визначитися в специфічних особливостях народної й літературної казок.

На думку В.М. Лесіна, фольклорна казка, маючи на своєму озброєнні колективність творення, анонімність, імпровізаційність і багатоваріантність, із плином часу «збагачується новими мотивами, темами, образами та жанровими ознаками» [4, с. 237].

Звісна річ, літературна казка, відстоюючи своє право на домислювання й авторську інтерпретацію вже наявного сюжету, була вимушена спиратися на вже оформлену модель казкової оповіді. За В.Я. Проппом, це – а) фантазійний вимисел, б) категорія царівного, в) сталі функції дієвих осіб як основний елемент казки [11].

Отже, літературна казка – це авторська обробка тексту, художній твір письменника, який, модифікуючи жанрово-стильові й національні особливості сприйняття фольклорного сюжету, формує новий авторський текст, збагачений інтертекстуальними елементами [1; 5].

Щодо «Синьої бороди» як розповіді, дуже поширеної й наявної в багатьох національних варіантах, то вона («Синя Борода») у відтворенні Шарля Перро має свої специфічні ознаки.

Літературна казка Шарля Перро. Уважають, що так званий літературний персонаж Синя Борода сформувався під впливом розповідей про життя і вчинки реально існуючого в XV ст. полководця Жиль де Ре. Зауважимо, що серед можливих прототипів цього образу називають ще й Кономора Жахливого, але переважною залишається думка, що саме життя Жиль де Ре лягло в основу народних сказань про страшного чоловіка, якого називали «Синя Борода». Утім підкреслимо, жоден історичний персонаж не є точною моделлю образу казкового персонажа. Так було завжди, це стосується й образу Синьої Бороди. Можна вважати, що казковий убивця є результатом колективного вимислу [16, с. 5].

Жиль де Лаваль, барон де Ре. Життєпис цього васала короля Карла VII, найбільшого землевласника Бретані й пізніше маршала Франції, обговорюється досить часто. До цієї особистості й цього художнього образу звертається чимало вчених-істориків, етнографів і літературознавців. Сумнівними видаються насамперед численні злочини, що приписуються Жиль де Ре, багато розмірковують і над проблемою наявних/не наявних зв'язків між ним і головним персонажем казки Шарля Перро.

Що відомо з біографії реально існуючої особи? Жиль де Ре народився десь у 1404 р. У 1415 р. після смерті батьків Жиль його опікуном став Жан де Краон, якого найбільше непокоїв пошук гідної супутниці, дружини для

онука. Відомо, що ці спроби зазнали невдачі, оскільки Жильо діставалися юні особи, котрі не відрізнялися міцним здоров'ям і незабаром після весілля вмирали. У 1420 р. Катрін де Туар, кузина Жилья, яка за законами церкви не могла вступати в шлюб зі своїм кузенком, була викрадена й видана за нього заміж.

У цьому самому році засвідчено появу Жилья на політичній арені: він брав участь у звільненні герцога Жана V; він був правою рукою Жанни д'Арк; позначена його участь у знятті облоги з Орлеана. Урешті-решт, 17 червня 1429 р. Жиль де Ре став маршалом Франції. Тим не менше після 1432 р. Жиль де Ре відходить до своїх володінь і з того часу про його життя мало що відомо. Аж до 1440 р. ніхто й нічого не сказав про особисте життя цього чоловіка.

А от у вересні 1440 р. Жиль де Лаваль, барон де Ре був звинувачений у чаклунстві, вбивствах малолітніх хлопчиків і содомії. Після судового процесу під тягарем тортур Жиль де Ре зізнався в скоєному й був спалений живцем [12]. Біографія, як бачимо, жаклива, але чи дає нам викладена інформація право на ствердження: Жиль де Ре є прототипом образу Синьої Бороди? На думку жителів Бретані, так, бо абат Боссар із вуст своєї пастви неодноразово почув підтвердження цієї версії. Усі його співрозмовники наполягали на повній ідентичності реально існуючого Жилья де Ре й Синьої Бороди [15, с. 309–312].

Дослідниця О.І. Тогоєва стверджує, що наявні докази можуть підтвердити тільки одну частину звинувачень на адресу Жилья де Ре: є свідчення про викрадення та вбивства ним дітей. Що ж стосується захоплення алхімією, чаклунством, спілкування з чаклунами і спроби укласти договір з Дияволом, то все це атрибути судового процесу, які не мали під собою серйозних доказів [12].

Ознайомившись із текстом показань, О.І. Тогоєва порівняла наведені факти з тим, як вони інтерпретуються в обряді ініціації, висхідному до язичництва. Дослідниця дійшла висновку, що саме схема здійснення таїнства посвячення використовувалася суддями задля обвинувачень Жилья де Ре. Безперечно важливість цього зауваження полягає в тому, що стандартна християнська складова, властива французьким відомським процесам, існувала паралельно з фольклорною складовою. Саме це дає змогу зробити висновок, що Жиль де Ре перетворився на казкового лиходія вже під час процесу обвинувачення [12].

У світлі проблеми історичних прототипів, як показує літературознавча практика, варто розглянути й життя короля Бретані Кономора (Комора). З його ім'ям пов'язаний насамперед мотив убивства вагітних жінок.

За легендою, яка існувала не тільки в усному варіанті, а й була записана у двох джерелах і представлена двома різними версіями, Кономор, перебуваючи у шлюбі, вбивав своїх жінок, як тільки дізнавався, що вони вагітні. Нарешті, він вирішив одружитися на св. Тріфінії. Як тільки дружина відчула, що вона вагітна, їй з'явилися примари семи вбитих жінок і стали вмовляти її тікати. Тріфінія не послухалася й була вбита чоловіком. Але її батько звернувся з проханням до св. Гільдаса, і той оживив королеву. У другій версії, занотованій Альбертом Великим, Тріфінія намагалася втекти, але Кономор кинувся за нею, наздогнав і, не слухаючи благань, мечем відрубав жінці голову. І тоді батько знову звернувся до св. Гільдаса за допомогою. Він благав повернути вагітній життя, і той оживляє Тріфінію. Вона народжує хлопчика, йде в монастир. Потім абат знаходить Кономора та кидає в нього жменю пилу, яка ранила графа [12].

Безумовно, другий варіант сюжету цікавий останньою сценою. Говоримо про той момент, коли жінка кидається на коліна і просить про пощаду, але страшна кара здається неминучою. Саме ця сцена пізніше увійде в загальновідомий літературний сюжет «Синьої Бороди».

За словами О.І. Тогоєвої, існує ще й «історія Синьої Бороди, розказана Жаком Камбрієм». Дослідниця доводить, що ця історія багато в чому повторює легенду про Кономора з тією лише різницею, що головний герой у Камбре не військовий, а барон.

Розглянувши історичні та загальнокультурні джерела образу Синьої Бороди, можна стверджувати, що гіпотеза про існування одного історичного прототипу легенди, а вже потім героя літературної казки про Синю Бороду видається малоімовірною. Такої думки дотримуються як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники [12; 17].

Будемо наполягати, що в будь-якому разі історичні прототипи могли відобразитися в казці літературній і фольклорна казка несе в собі давні міфологічні уявлення.

Фольклорна казка про чоловіка-вбивцю. У контексті дослідження вважаємо за необхідне звернутися до проблеми «додаткових мотивів» сюжету про серійного вбивцю і **міфологічних джерел**, що вплинули на фольклорні варіанти сюжету.

Про мотив. Це стосується передусім зайвої цікавості (допитливості) жінок, яка призводила до чоловічої помсти у вигляді численних убивств. Ця ситуація неодноразово ставала провідним мотивом нашої казки.

За О.М. Веселовським, ознакою мотиву є образний одночленний схематизм. Такий схематизм, як стверджує вчений, властивий тим елементам міфології та казки, які не можуть бути розкладені на подальші дрібні елементи. Найпростіший рід мотиву дослідник пропонував означати формулою $a+b$ [2, с. 301]. Якщо розкласти мотив зайвої цікавості за цією формулою, то отримуємо таке: допитлива жінка хоче розкрити таємницю – розкриття таємниці приносить лихо.

Кожна частина наведеної формули може видозмінюватися. Найбільшій корекції підлягає елемент b . Набувши додаткової інформації, мотив поступово перетворюється в самостійний/додатковий сюжет [2, с. 301]. Нагадаємо, що під сюжетом О.М. Веселовський уже розумів велику тему, яка увійде в літературний побут і здатна нести в собі кілька нових мотивів [2, с. 305].

Міфологічне оздоблення казки про страшного лиходія. Як стверджує Є.М. Мелетинський, міф несе в собі всі ті підсвідомі колективні уявлення, які потім утілюються в чарівних казках, легендах, епосі та існують як в

усній, так і письмовій формах оповіді [6]. Тобто міф – первинна цеглинка загальної картини світу й усіх майбутніх художніх сюжетів [7, с. 24].

Важливою є проблема різноспрямованого використання міфу. Дослідник П.А. Грінцер у статті «Эстетизация мифа в санскритном романе» (робота опублікована в збірці «От мифа к литературе», присвяченій пам'яті С.М. Мелетинського) зазначає, що міфологічна підоснова тексту завжди поєднувалася з іншого роду смисловими нашаруваннями й функціями [6, с. 215].

З огляду на вищесказане можемо стверджувати, що в традиційному сюжеті про Синю Бороду є своя міфологічна складова. За твердженням деяких учених, це є міф про Пандору. Нагадаємо загальний зміст стародавньої легенди.

Коли Прометей подарував людям вогонь і зробив їх щасливими, розгніваний Зевс звелів богам створити таку жінку, яка б мала приносити із собою нещастя. Навіщо? Щоб боялися та більше цінували щастя. Боги це зробили й відправили Пандору як людське випробування на землю. Перше, що зробила Пандора, – вона зачарувала своєю вродою Епіметея (брата Прометея), і він узяв її собі за дружину. У будинку Епіметея стояла велика скриня, щільно закрита кришкою. Ніхто не знав, що в цій ємності, і ніхто не наважувався відкрити її: усі відчували, що це загрожує бідами. Зайве допитлива Пандора потай зняла з посудини кришку, і розлетілись по всій землі ті біди, які були колись у ній зачинені. Кришка посудини лягла на своє місце, і тільки Надія лишилася на дні [3, с. 94–96].

У результаті вивчення джерел, на які, як здається, науковці не звернули належної уваги, ми дійшли висновку, що допитливість і зайва жіноча цікавість у варіанті Шарля Перро могли стати додатковим сюжетним мотивом його казки. Тим мотивом, який засуджується людьми та провокує на покарання. Нагадаємо, що сприйняття жіночої цікавості в європейській культурі є бінарним і коментується за гендерним принципом. Так, аж до ХХ ст. вважалося, що підвищена жіноча цікавість приносить тільки нещастя, а от чоловіча допитливість такою не вважається, навпаки, вона приносить людям позитивні плоди. Підтверджується цей висновок низкою прикладів, найвідомішими з яких є такі. Якщо жага пізнання й суто жіноча підвищена цікавість Пандори та Єви принесли людству злидні, то чоловіча допитливість подарувала людям вогонь, відокремила людей від тварин і сприяла розвитку цивілізації [17, с. 3]. Отже, у сюжеті «Синьої Бороди» Шарля Перро якщо не мав, то міг відбитися ще й такий мотив. Тобто жінки цього потворного вбивці розплачувалися ще й за гріхи Пандори та Єви.

Підсумовуючи, зазначимо таке. Фольклорний текст як носій прецедентних тлумачень загальнолюдських тем і уявлень істотно відрізняється від літературного твору. Розглянувши питання трансформації в літературі досвіду усної народної творчості, яка йшла шляхом фіксації й літературної обробки фольклорного матеріалу, ми можемо констатувати певну відмінність фольклорної та літературної казок на рівні поетики. При цьому не варто забувати і про їх взаємний зв'язок.

До коментування казки Шарля Перро в сучасному літературознавстві залучаються кілька загальноозначуєчих джерел, серед яких переважно місце посідають історико-біографічні та міфологічні. Як завжди, меншу увагу приділяють додатковій мотивації образів і вчинків персонажів. Між тим дослідження додаткового мотивування конкретного сюжету (у нашому випадку казки про Синю Бороду) дає цікавий матеріал для подальшої розробки означеної теми.

Література:

1. Бахтина В.А. Литературная сказка в научном осмыслении последнего десятилетия / В.А. Бахтина // Фольклор народов РСФСР : межвузовский научный сборник. – Уфа : Издво Башкирского гос. унта, 1979. – 168 с.
2. Веселовский А.Н. Историческая поэтика / А.Н. Веселовский. – М. : Высшая школа, 1989. – 406 с.
3. Кун Н.А. Легенды и мифы Древней Греции / Н.А. Кун. – СПб. : Издательский Дом «Азбука – классика», 2008. – 300 с.
4. Лесин В.М. Литературоведческие термины : [довідник] / В.М. Лесин. – К. : Радянська школа, 1985. – 251 с.
5. Липовецкий М.Н. Поэтика литературной сказки: На материале русской лит. 1920–1980 гг. / М.Н. Липовецкий. – Изд-во Урал. ун-та, 1992. – 183 с.
6. Мелетинский Е.М. Поэтика мифа / Е.М. Мелетинский. – М. : Наука, 1976. – 278 с.
7. Миф, мечта, реальность: постнеклассические измерения пространства культуры / [И.В. Мелик-Гайкарян, Г.И. Петрова, Н.А. Лукьянова, Ю.С. Осаченко, О.Ю. Максименко, М.С. Кухта] ; под ред. И.В. Мелик-Гайкарян. – М. : Научный мир, 2005. – 255 с.
8. Неклюдов С.Ю. От мифа к литературе : сборник в честь семидесятилетия Елеазара Моисеевича Мелетинского / С.Ю. Неклюдов, Е.С. Новик. – М. : Российский университет, 1993. – 352 с.
9. Овчинникова Л.В. Русская литературная сказка XX века (история, классификация, поэтика) : дисс. ... докт. филол. наук : спец. 10.01.01 / Л.В. Овчинникова. – М., 2001. – 324 с.
10. Померанцева Э.В. К вопросу о современных судьбах русской традиционной сказки / Э.В. Померанцева // Писатели и сказочники. – М., 1988. – 245 с.
11. Пропп В.Я. Морфология волшебной сказки / В.Я. Пропп. – М. : Лабиринт, 2010. – 382 с.
12. Тогоева О.И. Истинная правда. Языки средневекового правосудия / О.И. Тогоева. – М. : Наука, 2006. – 334 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.twirpx.com/file/430003/>.
13. Шхахутова С.А. Проблемы взаимодействия фольклора и литературы в оценке Д.С. Лихачёва / С.А. Шхахутова // Вестник Адыгейского государственного университета. – 2009. – С. 61–64.
14. Benedict B.M. Curiosity / B.M. Benedict // A Cultural History of Early Modern Inquiry: University Of Chicago Press, 2002. – 296 p.

15. Bossard E. Gilles de Rais – Maréchal de France dit Barbe-Bleue 1404-1440 / E. Bossard. – Grenoble : Jérôme Millon, 1992. – 201 p.
16. Hermansson C. Bluebeard: A reader's guide to the english tradition. / C. Hermansson, 2009. – 289 c.
17. Tatar M. Secrets beyond the door. The Story of Bluebeard and His Wives / M. Tatar ; Princeton University Press, 2004. – 255 p.

Анотація

**В. ДМИТРИЄВА. ПРО ДЖЕРЕЛА Й ДОДАТКОВІ МОТИВИ
КАЗКИ ШАРЛЯ ПЕРРО «СИНЯ БОРОДА»**

Стаття висвітлює історичні та етнографічні передумови формування сюжету казки Шарля Перро «Синя Борода». Доводиться, що цей, як здається, ретельно вивчений матеріал потребує подальшого дослідження й систематизування. Подано огляд наукових точок зору на проблему виникнення зазначеної літературної теми, коментуються вже відомі та додаткові мотиви твору.

Ключові слова: фольклор, казка, літературна казка, мотив, сюжет, міф.

Аннотация

**В. ДМИТРИЕВА. ОБ ИСТОКАХ И ДОПОЛНИТЕЛЬНЫХ МОТИВАХ
СКАЗКИ ШАРЛЯ ПЕРРО «СИНЯЯ БОРОДА»**

Статья освещает исторические и этнографические предпосылки формирования сюжета сказки Шарля Перро «Синяя Борода». Доказывается, что этот, как кажется, тщательно изученный материал требует дальнейшего исследования и систематизации. Излагается обзор научных точек зрения на проблему возникновения указанной литературной темы, комментируются уже известный и дополнительные мотивы произведения.

Ключевые слова: фольклор, сказка, литературная сказка, мотив, сюжет, миф.

Summary

**V. DMYTRIIEVA. THE ORIGINS AND ADDITIONAL MOTIVES
OF CHARLES PERRAULT'S BLUEBEARD FAIRY-TALE**

The article dwells on the historical and ethnographic premisses of Charles Perrault's fairy tale "Bluebeard" plot formation. It states that though studied, the material requires further consideration and systematization. The article observes scientific points of view that consider the genesis of the topic. It is intended as a commentary on the main and supplementary tale motives.

Key words: folklore, fairy tale, literary tale, motive, plot, myth.